Acta Baltico-Slavica

Acta Baltico-Slavica, 38
SOW, Warszawa 2014

DOI: 10.11649/abs.2014.001

Vilija Sakalauskienė
Instytut Języka Litewskiego
Wilno

Zofia Sawaniewska-Mochowa
Instytut Slawistyki PAN
Warszawa
z.sawan@wp.pl

Filologia a tożsamość. Dwugłos polsko-litewski o ks. Antonim Juszkiewiczu, twórcy słowników przekładowych

Inspiracje i cel badań

Zofia Sawaniewska-Mochowa

Ks. Antoni Juszkiewicz (1819–1880)[1], choć kształcił się w języku polskim i dojrzewał w bliskim kontakcie z polską kulturą, miał imperatyw układania słowników polsko--litewskich i litewsko-polskich, stawiających sobie za cel uświadamianie odbiorcom dwujęzycznym lub polskojęzycznym bogactwa żywej mowy litewskiej. Uzyskiwanie świadomości, iż zasoby języka litewskiego są porównywalne do polszczyzny miało

[1] Obszerniejsze dane na temat biografii i dorobku A. Juszkiewicza można znaleźć w różnych opracowaniach, por. [LE, 1957, ss. 175–179; LKE, 1999, ss. 287–288; Tolūtienė, 1961, ss. 113, 276, 289–290; Sawaniewska-Mochowa, 2002, ss. 40–45 i bibliografia tu wskazana]. Najpełniej pasję naukową i postawę życiową litewskiego leksykografa scharakteryzował Jan Baudouin de Courtenay (1880, s. 4): „Ks. Antoni Juszkiewicz należał do coraz bardziej zmniejszającego się zastępu starszych duchownych, którzy potrafili

Publisher: Institute of Slavic Studies PAS & The Slavic Foundation
[Wydawca: Instytut Slawistyki PAN & Fundacja Slawistyczna]

wspomóc proces krystalizowania się tożsamości litewskiej w XIX w. Tego typu słowniki XIX-wieczne, które w swej makro- i mikrostrukturze zawierały materiał polski i litewski budziły sprzeciw cenzury carskiej i nie były zazwyczaj drukowane, bo w sposób czytelny dla zaborcy wzmacniały wielokulturowe tradycje Wielkiego Księstwa Litewskiego. Przez bez mała 40 lat, po licznych perypetiach, przy zaangażowaniu rodziny Juszkiewicza i wielu uczonych, Rosyjska Akademia Nauk wydała fragment słownika litewsko-polskiego, do którego dodano tłumaczenia rosyjskie, a polski materiał ograniczono, zacierając regionalne cechy polszczyzny leksykografa (Kaupuż, 1990, ss. 190–193).

Historia XIX-wiecznej Litwy pod zaborem rosyjskim jest skomplikowana, pełna sprzeczności, nie chcemy zagłębiać się w tym momencie we wszystkie jej meandry, pozostawiając to zadanie historykom, którzy rzetelnie zinterpretują splot różnych procesów: utrzymywanie się kultury polskiej i języka w wielu obszarach codziennego życia społecznego, ale też nasilanie się, zwłaszcza w drugiej połowie wieku, silnej rusyfikacji wielu struktur w imię carskiej polityki *obrusienija*, wreszcie narodziny litewskiego ruchu narodowego, odwołującego się do języka i folkloru litewskiego (zob. Aleksandravičius & Kulakauskas, 1996/2003).

Można o ówczesnej Litwie myśleć też nieszablonowo w taki sposób, jak czyni to litewski dramaturg Marius Ivaškevičius (nazywany przez krytykę reinterpretatorem mitów narodowych) w sztuce *Mistras* (Mistrz), traktującej o zakrętach biografii Mickiewicza, zwłaszcza o jego życiu w Paryżu w latach 1841–1848. Z tego dwuaktowego dramatu wyłania się obraz Litwy XIX-wiecznej jako kraju niesprecyzowanego, w którym wszystko jest jeszcze niejasne: w ogromnym skrócie można za autorem litewskim powiedzieć: „jest Rosja, w jej środku Polska, w środku Polski – Litwa” (za: Sprindytė 2011, s. 196). W tym skomplikowanym układzie zaczyna dojrzewać tożsamość litewska budowana na bardzo silnym związku z językiem i folklorem litewskim, traktowanym jako najwyższe dobro czy wręcz sacrum.

Konstytuowanie się litewskiej tożsamości w drugiej połowie XIX w. tak objaśnił Cz. Miłosz w zbiorze esejów *Szukanie Ojczyzny*:

---

godzić sumienne pełnienie obowiązków kapłańskich z tolerancją i czystą miłością do nauki. Młodsze pokolenie księży, jeżeli zajmuje się nauką, zwykle oddaje się całkiem na służbę klerykalizmowi, ultramontanizmowi i różnym politycznym przedsiębiorstwom. Uprawiający naukę dla nauki stanowią dziś prawdziwy wyjątek. Głęboka więc cześć należy się kapłanom, którzy, nie zaślepieni stronniczemi dążnościami, starali się rozprzestrzeniać światło dla światła, prawdę dla prawdy, a w każdym prawdziwym człowieku widzieli brata, bez względu na to, w jakiej rubryce został zapisany”. Trzeba wyjaśnić, że leksykograf podpisywał swoje rękopisy zarówno nazwiskiem *Juszkiewicz*, jak i *Juszka*, stąd obecność tych dwóch postaci w niniejszym artykule. W polskiej literaturze naukowej konsekwentnie stosowany jest typ pierwszy, natomiast w opracowaniach litewskich – drugi. Pochodzenie autora z bojarów Juszkiewiczów oraz późniejsze posługiwanie się nazwiskiem *Juszka* zostało wyeksponowane w biogramie leksykografa w LE (1957, s. 175).

> Litwę nowoczesną zrodziła nie historia, ale filologia. W istocie trudno sobie wyobrazić większą niż u Litwinów miłość języka, który ledwo przetrwał i z którego należało wywieść całą zabraną, bo opowiedzianą w innym języku, przeszłość (Miłosz, 1992, s. 157).

W innym miejscu Miłosz napisał:

> Cudownie odzyskany własny język stał się dla Litwinów przedmiotem kultu i sakralną przestrzenią, poza którą przebywają zdrajcy, po tym poznawani, że nie chcą się mowy przodków uczyć (Miłosz, 1992, s. 35).

W świetle wypowiedzi noblisty staje się zrozumiałe, dlaczego nasz dwugłos o słownikach ks. Antoniego Juszkiewicza wpisałyśmy w problematykę „filologia a tożsamość". Spuścizna tego leksykografa nie została, w naszym przekonaniu, doceniona należycie ani przez Litwinów, ani przez Polaków, choć był to – posługując się określeniem Wojciecha Chlebdy (1993) – typ leksykografa „dwuocznego", dostrzegajacego zniuansowanie słownictwa, zwłaszcza odnoszącego się do człowieka.

Nasze wspólne badania, które właśnie inicjujemy, będą koncentrowały się na tym, jaką rolę odgrywają słowniki jako swoisty gatunek tekstu w życiu społeczeństw/narodów, zamieszkujących wspólne terytorium, ale znajdujących się w trudnej sytuacji politycznej (utrata niepodległości), gdy krystalizują się różnice tożsamości i narastają nacjonalizmy. Chcemy podjąć wspólne odczytanie słowników przekładowych Juszkiewicza jako ważnego dla Polaków i Litwinów dziedzictwa kulturowego i dokumentu epoki, w którym odzwierciedla się obraz ówczesnej rzeczywistości społecznej i językowej.

Będziemy dociekać, czy w słownikach przekładowych mamy odbicie wspólnej mentalności człowieka pogranicza, czy raczej ujawniają się tu dwa odrębne obrazy świata Litwinów i Polaków, które są wyrażane przez inne środki pragmatyczne i stylistyczne, stereotypy i wzorce kulturowe?

Przyjmujemy w naszych badaniach jako podstawę metodologiczną koncepcję językowego obrazu świata, sformułowaną przez Jerzego Bartmińskiego (2006) wraz z uzupełnieniami instrumentarium przyjętymi przez wymienionego autora i Wojciecha Chlebdę przy wypracowywaniu koncepcji badania językowego obrazu Słowian i ich sąsiadów (Bartmiński & Chlebda, 2008, ss. 11–25). Inspiracją do podjęcia tak ukierunkowanych badań jest pogląd W. Chlebdy (2010, s. 202), że słowniki, w tym słowniki przekładowe, stanowią narrację podmiotową o świecie, a zatem są źródłem informacji relewantnych do badań w paradygmacie etnolingwistycznym. Sądzimy, że metodologia etnolingwistyczna jest szczególnie przydatna do badań dzieła takiego leksykografa dwujęzycznego jak Juszkiewicz, który był nie tylko obserwatorem świata i kronikarzem różnych przejawów współegzystencji Polaków i Litwinów na styku kultur i języków, ale też w dużej mierze – by posłużyć się celnym określeniem W. Chlebdy (2010, s. 212) – konceptualizatorem i interpretatorem rzeczywistości, także językowej.

Porównując zasobność i charakter słownictwa polskiego i litewskiego w słownikach Juszkiewicza, będziemy więc rozstrzygać także kwestie, co do których mogą ujawnić

się między badaczami polskimi i litewskimi pewne kontrowersje, bo nie da się ukryć, że narracje obu narodów o wspólnej przeszłości i konstruowaniu w drugiej połowie XIX w. tożsamości litewskiej czasami istotnie się różnią[2]. Mimo tego potencjalnego niebezpieczeństwa wystąpienia różnicy zdań, zastanowimy się wspólnie nad kwestią, czy Juszkiewicz w dążeniu do przekazania bogactwa litewskiego języka mówionego i ludowego, a przez to mentalności zbiorowej Litwinów, nie wykreował pewnych słów? Czy niektóre odpowiedniki litewskie wyrazów polskich nie zostały przez leksykografa w poszukiwaniu ekwiwalencji wymodelowane (wymyślone), by podnieść prestiż i funkcjonalność języka litewskiego w stosunku do polszczyzny (języka „pańskiego") w momencie krystalizowania się litewskich aspiracji narodowych?

Trudno jest z perspektywy współczesnej wyrokować o świadomości językowej XIX-wiecznego autora, pozostającego mentalnie na styku dwóch kultur, tym niemniej chcemy podjąć próbę uchwycenia mechanizmów dystrybucji słownictwa polskiego i litewskiego w warunkach czynnego bilingwizmu polsko-litewskiego na płaszczyźnie *parole*. Nie jest wprawdzie możliwe zrealizowanie w pełni w stosunku do materiału historycznego koncepcji badawczej Elżbiety Smułkowej (2011), opisującej na podstawie współczesnych wywiadów terenowych sytuację wielojęzyczności na pograniczu wschodnim w kategoriach konwergencji (integracji) języków lokalnych wzajemnie dla użytkowników zrozumiałych, tym niemniej można na podstawie słowników przekładowych autora dwujęzycznego śledzić wybrane procesy „uwspólniania" słownictwa, dowodzące istnienia przynajmniej w pewnych obszarach komunikacyjnych strefy podobieństw i bliskich związków językowych między użytkownikami polszczyzny regionalnej i litewszczyzny gwarowej/potocznej.

Jeszcze na wiele spośród wymienionych pytań w tej chwili nie możemy odpowiedzieć, bo zbadanie bogatej, pozostającej w bardzo złym stanie, rękopiśmiennej spuścizny ks. Juszkiewicza wymaga licznych prac przygotowawczych. Widzimy jednakże potrzebę prowadzenia wspólnych badań nad słownikami, które są równie ważne i dla polonistów, jak i lituanistów, a zarazem zachęcają do snucia ponadnarodowej refleksji nad procesami dokonującymi się na styku kultur i języków.

Zniuansowanie semantyczne słownictwa litewskiego, zarejestrowanego przez Juszkiewicza z żywej mowy w różnych częściach Litwy, zostanie zilustrowane niżej na wybranych przykładach. I choć jest to interpretacja w zwierciadle leksyki tylko wąskiego wycinka rzeczywistości, to przecież uzmysławia, że słownik litewsko-polski Juszkiewicza może być źródłem cennych informacji etnolingwistycznych. Nieprzypadkowo Baudouin de Courtenay (1880, s. 2) uznał, że leksykograf należał do najlepszych znawców życia Litwinów we wszelkich jego przejawach.

[2] Jak rozbieżne bywają perspektywy polska i litewska w interpretacji dziedzictwa Wielkiego Księstwa Litewskiego dobrze uświadamia tekst Rūstisa Kamuntavičiusa (2010, ss. 481–489).

Отражения общественной жизни XIX века в литовско-польском словаре Антанаса Юшки

Вилия Сакалаускене

Идея Антанаса Юшки написать словарь народного разговорного языка в середине XIX века была новым и значительным явлением в литовской лексикографии. Литовско-польский словарь был новшеством для общества того времени. Он нужен был не столько польскому обществу, сколько самим литовцам. Автор словаря свою работу, во-первых, посвятил, прежде всего, литовской интеллигенции. Просвещенные представители литовского народа того времени получали образование в польских школах, поэтому польский язык существовал наряду с родным литовским языком.

В середине XIX-ого века в стране начался культурный упадок. Писатели и историки (бывшие профессора, воспитаники Университета), не имея право обсуждать политическую жизнь, начали углубляться в прошлое Литвы, изучать его. Однако развитие жизни тормозила автократия царской власти, она подавляла каждую любую свободную мысль, всякое прогрессивное общественное движение.

Такое положение иллюстрирует простой пример – история общественного движения трезвости[3]. В середине XIX-ого века в Литве, как и в других частях Российской империи, было распространено пьянство. Было открыто много винокурен (так называемых *броваров*, происхождение литовского слова *brãvoras, brãvaras* (LKŽe, 2005) от польского *browar* или белорусского *бровар* < немецкого *Brauer*), подорожных корчем (на литовском языке звучит *kar̃čema*, *karčemà* (J III, с. 36), *karčiamà*[4]). То, каким образом отражалась общественная жизнь в словаре А. Юшки, показывают следующие примеры.

К слову ***gérti*** (русс. *пить*, пол. *pić*) лексикограф приводил несколько иллюстрирующих предложений и около двадцати синонимов (см. 1-ый рис.): *Aš nieko negeriu, akram*[5] *tik arbatos* ([J II, с. 429] [ср. *As niéka nè geriu akràm tik, tik arbatos* L F1–2172][6] (Я ничего не пью, только чай)[7]. *Kam tu jyn rydai, t.y. duodi gerti arielkos*[8] (J II, с. 429) [*Kam tu jįn rídaj, t. i. dúodi gertj arélkos* L] (Почему ты его

[3] В 1858 г. по инициативе епископа М. Валанчюса было основано общество трезвости. Началась упорная борьба прогрессивного общества с пьянством. Это оказало сильное влияние на повышение культуры в стране (см. Aleksandravičius & Kulakauskas, 1996/2003, сс. 195–201).

[4] Происхождение слова от польского *karczma* (LKŽe) или белорусского *корчма* (Smoczyński, 2007, с. 255).

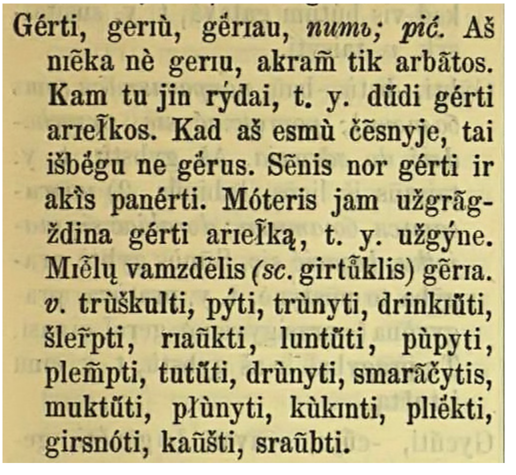
[5] пол. *okrom*, бел. *акром*.

[6] Для сравнения, в этих скобках даются примеры из рукописи словаря Юшки [сокращение L].

[7] В этих скобках даётся перевод представленных примеров.

[8] бел. *гарэлка* (LKŽe).

поишь, т. е. даешь пить водку). *Kad aš esmu česnyje*[9], *tai išbėgu negėrus* (J II, c. 429) [*Kad aş ésmu çesníje taj işbḗgu ne gḗrus* L] (Когда я на пирушке, то выбегаю без выпивки). *Senis nori gerti ir akis panerti* (J II, c. 429) [*Ans nor gértj ìr akìs panertj* L][10] (Старик хочет выпить и глазами туда влезть). *Moteris jam užgragždina*[11] *gerti arielką, t.y. užgynė* (J II, c. 429) [*Pati jam uźgragżdìna gertj arélką, t.i. użgínė* L][12] (Жена ему не позволяла пить водку, т.е. запретила). *Mielių vamzdelis (sc. girtuoklis) geria* (J II, c. 429) [*Mjliú vąmzdèlej gèra (pijak)* L] [пьёт трубочка для дрожжей (пьяница)].

Gérti, gerù, gė́rıau, *пить; pić.* Aš nıẽka nè gerıu, akram̃ tik arbãtos. Kam tu jin rýdai, t. y. dũdi gérti arıel̃kos. Kad aš esmù čẽsnyje, tai išbė́gu ne gė́rus. Sẽnis nor gérti ir akı̀s panérti. Móteris jam užgrãgždina gérti arıel̃ką, t. y. užgýne. Mıẽlų vamzdẽlis (*sc.* girtũklis) gẽrıa. *v.* trùškulti, pýti, trùnyti, drinkıũti, šler̃pti, rıaũkti, luntũti, pùpyti, plem̃pti, tutũti, drùnyti, smarãčytis, muktũti, pl̓ùnyti, kùkınti, plıẽkti, girsnóti, kaũšti, sraũbti.

1-ый рис. Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ, вып. II, Санктпетербургъ 1904, с. 429.

Рядом с глаголом ***gérti*** (пить, *pić*) представленно несколько слов, имеющих значение ‘пить’, которые можно считать синонимами[13], например: ***trùškulti***

---

[9] По нашему мнению, лексема *čèsnis* (J I, c. 268), *česnìs*, *čẽsnis* (LKŽe) является в литовском языке полонизмом, а не белорусизмом, как это интерпретировалось до сих пор (ср. Zinkevičius, 1990, c. 280). Путь заимствования лексемы из польского языка можно реконструировать следующим образом: польское диалектное *część* ‘знак признания (например, угощение, пир)’ (SGP PAN V, 1993, c. 121) (ср. также с диал. ***częst****acja* (SGP PAN V, 1993, c. 124), польское ***częst****ować*, *po****częst****unek*) → лит. **čenstis* ‘угощение’ → lit. *čestnis* ‘то же’ с метатезой носового согласного -n- → лит. *česnìs* ‘то же’ (упрощение группы *-stn->-sn-*). Мы благодарим д-ра Роландаса Крегждиса за предоставление аргументов, подтверждающих нашу гипотезу.

[10] Эта фраза показывает, что редактор вместо слова *ans* ‘он, тот’ написал *senis* ‘старик’.

[11] лит. *uždraudė*.

[12] В этой фразе вместо слова *pati* ‘жена’ редактор написал *moteris* ‘женщина’.

[13] В рукописи словаря синонимов представленно гораздо больше, ср. примеры в 1-ом рис. со следующими: *trū̃şkultj, mjlinḗtj, pitj, trùnitj, drinkiū̃tj, şlérptj, riaúktj, liuntū̃tj, pliùpitj, plęmptj, tutū̃tj, drùnitj, şliùpitj, şliurtj, smaràçitj, şliaptj, inkauştj, veseliótj, muktū̃tj, plùnitj, likşū̃tj, girsnótj, plíktj, kauştj, sraúbtj, tilżtj, kùkintj, lurū̃tj, gurgti, luntū̃ti.*

‘пить’: *Mielių vamzdeliai truškula, t.y. geria* (LKŽe, 2005)[14] (Трубки дрожжей пьёт, т.е. пьёт); ***trùnyti*** ‘жадно пить или есть’: *Jis trunija arielką, t.y. geria* (LKŽe, 2005) (Он пьёт водку, т.е. пъёт); ***šlerpti*** ‘сильно пить спиртные напитки, лакать, хлестать’: *Ans šlerpia arielką, t.y. geria* (LKŽe, 2005) (Он пьёт водку, т. е. пьёт); ***riaũkti*** ‘жадно пить, хлестать’: *Jis riaukia gerai, t.y. geria* (LKŽe, 2005) (Он пьёт хорошо, т.е. много пьёт); ***plempti*** ‘жадно пить’: *Veršis paplovas plempia* (LKŽe, 2005) (Теленок остатки жадно пьёт); ***pliekti*** ‘много пить’: *Pliekiau, pliekiau vandenį, kad širdis mano paplūdo, t.y. daug gėriau* (LKŽe, 2005) (Пил, пил воду, будто моё сердце истекло); ***girsnóti*** ‘понемногу пить, пьянствовать’: *Marti girsnoja, t.y. palengva geria* (LKŽe, 2005) (Невестка понемножку пьёт); ***kaũšti*** ‘пить ковшом (водку, спиртные напитки)’: *Senis kaušia su kaušu, kol įkaušia, t.y. geria arielką* (LKŽe, 2005) (Дед пьёт ковшом, пока не напьётся, т.е. пьёт водку); ***tūtúoti*** ‘пить’: *Gersime midų, tūtuosim ir susiedams duosim* (LKŽe, 2005) (Будем пить мёд, будем пить и с соседями поделимся); ***muktúoti*** ‘жадно пить, пить большими глотками’: *Jijė muktuoja arielką, t.y. lukštuoja, geria* (LKŽe, 2005) (Она пьёт водку, т.е. жадно пьёт); ***smarãčytis*** ‘пьянеть, дурманиться’: *Jis karčemo[je] smarãčijos, kol apsismaračijo, t.y. apsigėrė* (LKŽe, 2005) (Он в корчме дурманился, пока не одурманился, т.е. опьянел); ***liuntúoti*** ‘пить водку’: *Moters besiliuntúoja ant ežios pradėtuvėse rugių pjauti* (LKŽe, 2005) (Перед началом жатвы ржи женщины на меже пьют водку). Упомянутые синонимы передают информацию об эмоциональном состоянии человека, который испытывает его при наименовании того или другого предмета.

Представленные синонимы имеют не только литовское происхождение, например ***drinkiúoti*** (ср. нем. *trinken*) ‘пить’: *Boba drinkiuoti atsidrinkiavusi, t.y. atsigėrusi* (J I, cc. 349–350) [*Bóba drinkiū̃tj atsidrinkiavusi, t.i. atsigérusi. v. gértj* L] (Баба уже довольно выпила); неясное происхождение у слова ***drùnyti*** ‘жадно пить, есть’: *Brolis drunija alų, t.y. geria* (J I, c. 354) [*Brolis drùnija álų, t.i. daug géria* L] (Брат пьёт пиво, т.е. много пьёт).

Еще и сегодня в диалектах литовского языка (исходя из данных *Словаря литовского языка*) можно услышать такие глаголы, означающие питьё, которые встречаются у Юшки, например: ***plùnyti*** ‘жадно, много пить, хлебать’ употребляется в западно-аукштайтских говорах (Шакяй, Илгува, Велёна, Скирснемуне, Шимкайчяй, Пильвишкяй, Вяйверяй); ***kùkinti*** ‘жадно пить’ – в южно-жемайтских говорах (Ужвянтис); ***sraũbti*** ‘сильно пить спиртные напитки’ употребляется в Девянишкес (Шальчининкайский район); ***pùpyti*** ‘громко пить, медленно глотать, хлебать’ можно встретить в западно-аукштайтских говорах

[14] Рядом с глаголами, означающими питьё, даются иллюстрирующие их предложения из других фрагментов словаря Юшки, а именно – те, которые представлены в большом словаре литовского языка (LKŽe).

(Раудондварис). В первой редакции словаря глагол ***piti***, ***pijáu***, ***pi̇́nu*** ʻpićʼ: *Żeme pì̇ju kol tápu ișpijusi* (L F1–2165) имеет другое значение – ʻвпитывать сырость, намокать, размякатьʼ.

Против пьянства создавались так называемые братства или товарищества. В словаре Юшки это также отразилось. Например: ***brotija, -jos***, f. ʻ*братство, дружеский союзъ*; *oblubieństwo*ʼ[15]: *Du arba daug brotu bus brotija* (J I, c. 238) [*Daug brotu bus brotija* L F1–2170] (Два или много собратьев – будет братство); ***draugė***, -***gės***, f. ʻ*товарищество*, *союзъ товарищей*, *друзей*, *сотоварищество*, *общество*, кругъ (*о людяхъ*); *drużyna*, *towarzystwo przyjacielskie*ʼ: *Ėjkim visi po draugės* (J I, c. 341) (Пойдем все вместе). Отношения в товариществе иллюстрируются пословицей *Šejmynos marškinėj ne ejna į draugę su pona marškinejs* (J I, c. 341) (Белье семейства не подходит набору белья хозяина); ***bɫaivýstė***, -***stės***, f. ʻ*воздержанность*, *трезвость*; *trzeźwość*, *wstrzemięźliwość*ʼ (J I, c. 214).

Вопрос заключается не столько в исторической ситуации и обстоятельствах, при которых работал Юшка, сколько в нашей возможности понять мотивации этого человека, его своеобразие, и главное – различие между нашей и его национальной самоидентичностью. Юшка прежде всего менял не самоидентичность окружающих, а идентифицировал самого себя – с сословием, с профессиональной группой, языковым обществом и, наконец, с народом.

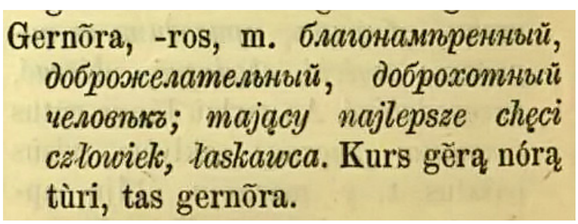
Человек понимает себя через оппозиции: мужчина – женщина, ребёнок – взрослый, зверь – птица. Общество также основывается на оппозициях, независимо от того, что собой представляет – народ, класс, сословие, семья, отцовство и материнство, женственность и мужественность, субкультуры или, наконец, отдельная личность. Понятие личности определяется культурным и социальным окружением. Язык фиксирует опыт личности и народа. Через язык опыт и культурные ценности передаются другим поколениям.

Антанас Юшка видел литовский народный язык не только как источником филологических фактов, но обращал внимание и на душевный склад людей, на

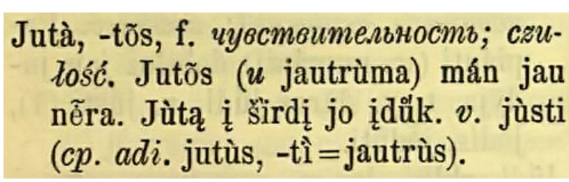
[15] В польско-литовском словаре Юшки термину *bractwo* соответствуют литовские формы *drauge*, *sueiga*, *kuopa*, *broliste*, *sąmbaris*, латинское слово *sodalicium*, русское – *брацтво* (PL 5), тогда как в польской части не появляется словарная единица *oblubieństwo* (русс. обрученность). Обращает внимание то, почему в литовско-польском словаре в качестве семантического эквивалента литовского *brotija* используется, однако, именно этот дериват от глагола *oblubić*, который в старопольском языке значил ʻzaślubićʼ, ʻpoślubić kogośʼ, ʻdać za żonęʼ, ʻupodobać sobie, wybraćʼ (русс. обручиться, жениться, отдать в жены, приглядеть для себя, выбрать), сравни старопол. *oblubienie* ʻzaręczyny, zaślubinyʼ (Boryś, 2006, c. 372). Можно предположить, что слово высокого стиля *oblubieństwo*, известное Юшке как священнику из религиозной литературы, казалось ему наиболее подходящим для выражения сущности братства трезвости. Ведь членство в таком братстве требовало духовного обновления, контроля над вредными привычками во имя любви к другому человеку, здесь, очевидно, к Христу (*Жениху*, пол. *Oblubieniec*).

форму выражения мыслей, в языке искал обычную жизнь человека, традиции и отражение исторического опыта. О человеке в словаре говорится: ***gernõra***, ***-ros***, m. ‘*благонамѣренный*, *доброжелательный*, *доброхотный человѣкъ*; *mający najlepsze chęci człowiek*, *łaskawca*’: *Kurs gẽrą nórą tùri, tas gernõra* (J II, c. 428) (Тот, у кого хорошее намерение, тот доброхотный) (см. 2-ой рис.); ***gidis***, ***-de*** ‘*жадный*, *chciwy*’: *Tu gidis, o ans ne gidis (= nẽgidis?), t.y. tàva mantõs, tàva turtų ne geidžia* (J II. c. 430) (Ты жадный, а он нежадный, т. е. не желает твоего добра, твоего имущества). *Patèks turtai tàva nẽvydems, nẽgidems ir nẽgirdems* (J II, c. 431) (Попадёт твоё богатство невидимому, незнакомому, неслыханному человеку) v. *geisti* (*желать*); ***kantrolius***, *-**lė*** ‘*терпѣливый человѣкъ*, *cierpliwiec*’ (J III, c. 31); ***kantrõlius***, ***-lė*** (LKŽe, 2005): *Viens brolis kantrolius ir giedolius, o antras nekantrolius didelis* (Один брат терпеливый и певец, а другой очень нетерпеливый).

Состояние человека можно характеризовать следующими лексемами: ***brókšmas***, ***-ma*** m. ‘*затменіе ума*, *смущеніе*, *стыдъ*, *угрызеніе совѣсти*; *zaćmienie*, *wstyd*’: *Ar neužpuola ant tavęs brokšmas už tokį blogą darbą!* (J I, c. 237) (Не находит ли на тебя смущение из-за такого плохого поведения); ***jutà***, ***-tõs***, f. ‘*чувствительность*; *czułość*’: *Jutõs mán jau nėra* (J II, c. 689) (Чувствительности для меня уже не имеет). *Jutą į širdį jo įduok* (J II, c. 689) (Чувствительность в его сердце вручи) (см. 3-ий рис.); ***jùsti*** (*juntu, jutau*) ‘*чувствовать*, *предчувствовать*; *czuć*, *przeczuwać*’: *Gela man širdis (u širdį), kad juntu rūpestį* (J II, c. 688) (У меня болит сердце, когда забочусь). *Jusk širdyje, ką sakau* (J II, c. 688) (Чувствуй сердцем, что говорю). *Jis juntasi negražiai pasielgęs* (J II, c. 688) (Он чувствует, что некрасиво поступил).

Gernõra, -ros, m. *благонамѣренный, доброжелательный, доброхотный человѣкъ; mający najlepsze chęci człowiek, łaskawca.* Kurs gẽrą nórą tùri, tas gernõra.

2-ой рис. Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ, вып. II, Санктпетербургъ 1904, с. 428.

Jutà, -tõs, f. *чувствительность; czułość.* Jutõs (*и* jautrùma) mán jau nẽra. Jùtą į širdį jo įdũk. *v.* jùsti (*cp. adi.* jutùs, -tì = jautrùs).

3-ий рис. Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ, вып. II, Санктпетербургъ 1904, с. 689.

Отношения с окружающими: *ártimas* ‘ближнiй (всякiй человѣкъ); *bliźni*’: *Mylėk sava artimą kaip pats save* (J I, c. 108) (Люби своего ближнего, как самого себя); ***brólis*** ‘*братъ*; *brat*’: *Mana brolau, aš tave myliu* (J I, c. 238)] (Мой брат, я тебя люблю); ***giminė*** ‘*родъ*, *родня*, *семъя*; *ród*, *rodzeństwo*, *rodzina*’: *Brólis atžūłas*[16] *dėl giminės, t.y. medainis*[17], *ne tur širdyje małonės* (J II, c. 432) (Брат нелюбезный по отношению к родне, т.е. нечуткий, не имеет в сердце нежности); ***giminùs***, ***-ì̃*** ‘*родственникъ*, *-ница*, *свояченникъ*, *-ница*; *spokrewniony*, *-na*, *powinowaty*, *-ta*’: *Giminùs, kurs par žanãtvę inėja į tą giminę* (J II, c. 433) (Родственник, который через женитьбу вошел в ту родню); ***gimtinė***, ***-nės***, f. ‘*родина*, *место рождения*; *rodzina*[18], *miejsce urodzenia*’: *Če mana gimtine ir augtine, t.y. če gimiau ir augau* (J II, c. 433) (Здесь моя родина и место, где рос, т.е. здесь родился и рос); ***gimtìnis***, ***-nė*** ‘*природный*, *родной*; *przyrodzony*, *rodzinny*’: *Gimtìne kałba* (J II, c. 433) (Родной язык)[19]; ***giminùmas***, ***-ma*** ‘*кровность*, *родственность*, *родство*; *pokrewieństwo*, *spokrewnienie*’: *Vełùg músų giminùma reiktum łankytis* (J II, c. 432) (По нашему родству надо бы навещать).

Антанас Юшка стремился зафиксировать ту лексику, которая не была и не будет нигде опубликована. Ксёндз восхищался богатством литературы литовского народа. Как лексикограф, он понял значение живого языка, фольклора и этнографии для развития национальной культуры. Несколько десятков лет с неисчерпаемой энергией записывал слова, выражения литовского языка, собирал песни, наблюдал за обычаями и описывал их.

Антанас Юшка в литовской лексикографии нашел новый путь: от выписывания материала из старых и новых письменных памятников – к разговорной речи как главному и неисчерпаемому источнику. Для своего словаря он записал более 30 000 слов из народной разговорной речи. Во вступительном слове текста на букву ***М*** А. Юшка писал: „Следующие материалы для литовского словаря собраны мною из живой речи литовцев, живущих в окрестностях Пушолата (Паневежского уезда), Велены (Ковенского уезда) и Ольсяды (Тельшевского уезда). Живя среди литовского люда и имея постоянные отношения с литовцами, я записывал все слова и целые предложения (фразы), какие я замечал в их речи и в беседах с ними. Таким образом, в течение двадцати с лишним лет я собрал около тридцати тысяч слов и пояснил их теми же примерами, которые были замечены в живой речи. Во всем моем сборнике слов нет ни одного слова, заимствованного из литовских печатных книг. Новых слов, невстречающихся

---

16 ‘stačiokas, nelipšnus, nemeilus’ (*невежа*, *неласковый*, *нелюбезный*).

17 ‘nejautrus’ (*нечуткий*).

18 сравни старопол. *rodzina* ‘pochodzenie’. Создается впечатление, что автор словаря принял здесь довольно архаичное понимание этого слова как ‘родная земля, земля отцов’, ср. в силезских диалектах *rodzina* ‘ojcowizna’ (Boryś, 2006, c. 516].

19 пол. *język ojczysty.*

в литовской печати, оказалось очень много. По крайне мере, треть слов моего сборника отсутствует в словаре Нессельмана” (L II, 1–3).

По словам Ф. Фортунатова, словарь А. Юшки представляет собой в высшей степени ценный труд по целому ряду отдельных литовских слов и ценных фраз, вошедших в него. Более того, многие из этих слов приведены в словаре впервые, неизвестны из других словарей, Некоторые слова, встречающиеся в примерах и в ссылках при других словах, пропущены в словаре. Но такие пропуски почти неизбежны при таком громадном количестве материала. Некоторых слов, известных по другим словарям, в словаре нет вовсе. Но их отсутствие объясняется, главным образом, тем, что А. Юшка вносил в свой словарь только те слова, которые он сам слышал. Важным достоинством этого словаря является также то, что в его состав входят слова, записанные непосредственно из уст народа (Фортунатов, 1897, с. II).

Другой редактор Йонас Яблонскис говоря о недостатках словаря Юшки, все-таки признал большое значение проделанной работы. Он по достоинству оценил то количество собранных слов, которые до появления словаря Юшки были неизвестны, хотя уже бытовали в говорах (Sakalauskienė, 2012, c. 267).

Литовско-польский словарь Антанаса Юшки является важным лексикографическим источником. Рукописи словаря и разные их редакции показывают извилистый и сложный путь, который очень интересен и ценен не только для исследования пути возникновения и развития литовского национального языка, но и для изменений регионального польского языка на территории Литвы во время разделов Речи Посполитой.

Литовский диалектологический материал, собранный Антанасом Юшкой, вместе с польскими эквивалентами литовских единиц, является чрезвычайно ценным источником для семантических исследований, особенно значимых при реконструкции языковой картины мира литовцев и поляков, живущих рядом друг с другом. Наша общая цель: словарь литовско-польского языка А. Юшки должен быть опубликован как памятник лексикографии безо всяких коментариев и переработок, со всем многообразием слов и выражений, представляющих ценный материал для истории языка. Это важно для всех, кто интересуется языком и культурой литовского и польского народов середины и второй половины XIX века.

Skróty źródeł i literatury

J – Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ, томъ 1, вып. 1, Санктпетербургъ 1897; вып. 2, Санктпетербургъ 1904; вып. 3 (тома II-го, вып. 1), Петроградъ 1922.

L – *Słownik litewsko-polski* A. Juszkiewicza, rękopis w różnych redakcjach, przechowywany w postaci arkuszy in folio w Dziale Rękopisów Biblioteki Naukowej Instytutu Literatury Litewskiej i Folkloru (Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslinės bibliotekos Rankraštynas, dalej skrót: LTIMBR), sygn. od F1–2163 do F1–2174.

L II – *Słownik litewsko-polski* A. Juszkiewicza, druga redakcja haseł na *M*, rękopis w zbiorach LTIMBR, sygn. F1–2175, 74 arkusze in folio.

LE – *Lietuvių enciklopedija*, redakcija: Vaclovas Biržiška – vyriausias redaktorius, Antanas Bendorius, Pranas Čepėnas, Juozas Girnius et al., t. I–XXXVII, Boston 1953–1985.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, parengė K. Morkūnas, red. V. Ambrazas, Vilnius 1999.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, 2005, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, elektroninis leidimas, *www.lkz.lt*

PL – X. A. Juszka, *Słownik Polsko-Litewski*, rękopis w zbiorach LLTIMBR, sygn. F1–2178, 137 kart.

SGP PAN V – *Słownik gwar polskich* opracowany przez Pracownię Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kierunkiem J. Reichana, t. V, z. 1(13), red. J. Reichan, S. Urbańczyk, Kraków 1993.

Bibliografia

Aleksandravičius, E., & Kulakauskas, A. (1996/2003). *Pod władzą carów: Litwa w XIX wieku*. (B. Kalęba, Tłum.). Kraków: Universitas. (Pierwodruk: Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje, Vilnius 1996).

Bartmiński, J. (2006). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: UMCS.

Bartmiński, J., & Chlebda, W. (2008). Jak badać językowy obraz Słowian i ich sąsiadów. *Etnolingwistyka*, *20*, 11–25.

Baudouin de Courtenay, J. (1880). Nekrolog ks. A. Juszkiewicza. *Nowiny*, (329-dodatek), 2–4.

Biržiška, V., Bendorius, A., Čepėnas, P., & Girnius, J. et al. (Red.). (1957). *Lietuvių enciklopedija* [LE] (T. 10). Boston: Lietuvių Enciklopedijos Leidykla.

Boryś, W. (2006). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Chlebda, W. (1993). Słownik a „dwuoczne postrzeganie świata". W J. Bartmiński & R. Tokarski (Red.), *O definicjach i definiowaniu* (ss. 195–205). Lublin: Wydawn. Uniw. Marii Curie--Skłodowskiej.

Chlebda, W. (2010). W jakim zakresie słownik dwujęzyczny może być źródłem informacji etnolingwistycznej. W W. Chlebda (Red.), *Etnolingwistyka a leksykografia: tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu* (ss. 201–208). Opole: Wydawn. Uniwersytetu Opolskiego.

Juszka, A. (b.d.). *Słownik Polsko-Litewski* [PL – X]. Rękopis w zbiorach LLTIMBR, sygn. F1–2178, 137 kart.

Juszkiewicz, A. (b.d.-b). *Słownik litewsko-polski* A. Juszkiewicza [L]. Rękopis w różnych redakcjach, przechowywany w postaci arkuszy in folio w Dziale Rękopisów Biblioteki Naukowej Instytutu Literatury Litewskiej i Folkloru (Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslinės bibliotekos Rankraštynas; LTIMBR), sygn. od F1–2163 do F1–2174.

Juszkiewicz, A. (b.d.-a). *Słownik litewsko-polski* A. Juszkiewicza, druga redakcja haseł na M [L II]. Rękopis w zbiorach LTIMBR, sygn. F1–2175, 74 arkusze in folio.

Kamuntavičius, R. (2010). Czym dla Litwy jest Polska?: interpretacja transformacji obrazu w XX wieku. W N. Dołowy-Rybińska et al. (Red.), *Sploty kultury* (ss. 479–495). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Kaupuż, A. (1990). W sprawie udziału Jana Baudouina de Courtenay w redagowaniu słownika Antanasa Juszki. W M. Kondratiuk (Red.), *Bałto-słowiańskie związki językowe* (ss. 187–197). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Miłosz, C. (1992). *Szukanie Ojczyzny*. Kraków: Znak.

Morkūnas, K., & Ambrazas, V. (Red.). (1999). *Lietuvių kalbos enciklopedija* [LKE]. Vilnius: Mokslo ir Enciklopedijų Leidybos Inst.

Naktinienė, G., Paulauskas, J., Petrokienė, R., Vitkauskas, V., & Zabarskaitė, J. (Red.). (2005). *Lietuvių kalbos žodynas* [LKŽe] (T. 1–20). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Pobrano z www.lkz.lt

Reichan, J., & Urbańczyk, S. (Red.). (1993). *Słownik gwar polskich opracowany przez Pracownię Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kierunkiem J. Reichana* [SGP PAN V] (T. V, z. 1(13)). Kraków.

Sakalauskienė, V. (2012). Antano Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno tarminė medžiaga. W A. Auksoriūtė (Red.), *Priešaušrio mokslas, kultūra ir švietimas: Lauryno Ivinskio 200-osioms gimimo metinėms,* (ss. 256–274). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (2002). *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku: na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juszkiewicza*. Bydgoszcz: Wydawn. Akad. Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.

Smoczyński, W. (2007). *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Vilniaus universiteto leidykla.

Smułkowa, E. (2001). Sytuacja socjolingwistyczna i proces konwergencji języków na Brasławszczyźnie w świetle badań terenowych 1997–2007. W E. Smułkowa (Red.), *Brasławszczyzna: pamięć i współczesność: t. I: Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna: świadectwo mieszkańców* (ss. 101–140). Warszawa: Wydawn. Uniw. Warszawskiego.

Sprindytė, J. (2011). Marius Ivaškevičius – reinterpretator mitów narodowych. W D. Mitaitė & J. Sprindytė (Red.), J. Tabor (Tłum.), *Zranieni przez czas: współczesna literatura litewska* (ss. 180–197). Warszawa: IBL PAN.

Tolutienė, B. (1961). Antanas Juška leksikografas. *Literatūra ir kalba*, *V*, 87–377.

Zinkevičius, Z. (1990). *Lietuvių kalbos istorija: IV. Lietuvių kalba XVIII-XIX a.* Vilnius: Mokslas.

Фортунатовъ, Ф. (1897). Предисловіе. W A. Юшкевич, *Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ* (Т. 1, вып. 1, ss. I–XXVII). Санктпетербургъ.

Юшкевич, А. (1897–1922). *Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ* [J] (Т. 1–2: томъ 1, вып. 1, Санктпетербургъ 1897; вып. 2, Санктпетербургъ 1904; вып. 3 (тома II-го, вып. 1) Петроградъ 1922). Санктпетербургъ.

Bibliography (transliteration)

Aleksandravičius, E., & Kulakauskas, A. (1996/2003). *Pod władzą carów: Litwa w XIX wieku*. (B. Kalęba, Trans.). Kraków: Universitas. (Pierwodruk: Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje, Vilnius 1996).

Bartmiński, J. (2006). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: UMCS.

Bartmiński, J., & Chlebda, W. (2008). Jak badać językowy obraz Słowian i ich sąsiadów. *Etnolingwistyka*, *20*, 11–25.

Baudouin de Courtenay, J. (1880). Nekrolog ks. A. Juszkiewicza. *Nowiny*, (329-dodatek), 2–4.

Biržiška, V., Bendorius, A., Čepėnas, P., Girnius, J. et al. (Eds.). (1957). *Lietuvių enciklopedija* [LE] (Vols. 10). Boston: Lietuvių Enciklopedijos Leidykla.

Boryś, W. (2006). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Chlebda, W. (1993). Słownik a „dwuoczne postrzeganie świata". In J. Bartmiński & R. Tokarski (Eds.), *O definicjach i definiowaniu* (pp. 195–205). Lublin: Wydawn. Uniw. Marii Curie--Skłodowskiej.

Chlebda, W. (2010). W jakim zakresie słownik dwujęzyczny może być źródłem informacji etnolingwistycznej. In W. Chlebda (Ed.), *Etnolingwistyka a leksykografia: tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu* (pp. 201–208). Opole: Wydawn. Uniwersytetu Opolskiego.

Fortunatov, F. (1897). Predislovīe. In A. IUshkevich, *Litovskīĭ slovar' A. IUshkevicha s tolkovanīem slov na russkom i pol'skom iazykakh* (Vol. 1, vyp. 1, pp. I–XXVII). Sanktpeterburg.

IUshkevich, A. (1897–1922). *Litovskīĭ slovar' A. IUshkevicha s tolkovanīem slov na russkom i pol'skom iazykakh* [J] (Vols. 1–2: tom 1, vyp. 1, Sanktpeterburg 1897; vyp. 2, Sanktpeterburg 1904; vyp. 3 (toma II-go, vyp. 1), Petrograd 1922). Sanktpeterburg.

Juszka, A. (n.d.). *Słownik Polsko-Litewski* [PL]. Rękopis w zbiorach LLTIMBR, sygn. F1–2178, 137 kart.

Juszkiewicz, A. (n.d.-a). *Słownik litewsko-polski A. Juszkiewicza, druga redakcja haseł na M* [L II]. Rękopis w zbiorach LTIMBR, sygn. F1–2175, 74 arkusze in folio.

Juszkiewicz, A. (n.d.-b). *Słownik litewsko-polski A. Juszkiewicza* [L]. Rękopis w różnych redakcjach, przechowywany w postaci arkuszy in folio w Dziale Rękopisów Biblioteki

Naukowej Instytutu Literatury Litewskiej i Folkloru (Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslinės bibliotekos Rankraštynas; LTIMBR), sygn. od F1–2163 do F1–2174.

Kamuntavičius, R. (2010). Czym dla Litwy jest Polska?: interpretacja transformacji obrazu w XX wieku. In N. Dołowy-Rybińska et al. (Ed.), *Sploty kultury* (pp. 479–495). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Kaupuż, A. (1990). W sprawie udziału Jana Baudouina de Courtenay w redagowaniu słownika Antanasa Juszki. In M. Kondratiuk (Ed.), *Bałto-słowiańskie związki językowe* (pp. 187–197). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Miłosz, C. (1992). *Szukanie Ojczyzny*. Kraków: Znak.

Morkūnas, K., & Ambrazas, V. (Eds.). (1999). *Lietuvių kalbos enciklopedija* [LKE]. Vilnius: Mokslo ir Enciklopedijų Leidybos Inst.

Naktinienė, G., Paulauskas, J., Petrokienė, R., Vitkauskas, V., & Zabarskaitė, J. (Eds.). (2005). *Lietuvių kalbos žodynas* [LKŽe] (Vols. 1–20). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Reichan, J., & Urbańczyk, S. (Eds.). (1993). *Słownik gwar polskich opracowany przez Pracownię Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kierunkiem J. Reichana* [SGP PAN V] (Vol. V, z. 1(13)). Kraków.

Sakalauskienė, V. (2012). Antano Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno terminė medžiaga. In A. Auksoriūtė (Ed.), *Priešaušrio mokslas, kultūra ir švietimas: Lauryno Ivinskio 200-osioms gimimo metinėms,* (pp. 256–274). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (2002). *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku: na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juszkiewicza*. Bydgoszcz: Wydawn. Akad. Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.

Smoczyński, W. (2007). *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Vilniaus universiteto leidykla.

Smułkowa, E. (2001). Sytuacja socjolingwistyczna i proces konwergencji języków na Brasławszczyźnie w świetle badań terenowych 1997–2007. In E. Smułkowa (Ed.), *Brasławszczyzna: pamięć i współczesność: Vol. I: Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna: świadectwo mieszkańców* (pp. 101–140). Warszawa: Wydawn. Uniw. Warszawskiego.

Sprindytė, J. (2011). Marius Ivaškevičius – reinterpretator mitów narodowych. In D. Mitaitė & J. Sprindytė (Eds.), J. Tabor (Trans.), *Zranieni przez czas: współczesna literatura litewska* (pp. 180–197). Warszawa: IBL PAN.

Tolutienė, B. (1961). Antanas Juška leksikografas. *Literatūra Ir Kalba*, *V*, 87–377.

Zinkevičius, Z. (1990). *Lietuvių kalbos istorija: IV. Lietuvių kalba XVIII-XIX a.* Vilnius: Mokslas.

Streszczenie

XIX-wieczna spuścizna leksykograficzna ks. Antoniego Juszkiewicza (lit. Antanas Juška) stanowi wspólne dziedzictwo językowo-kulturowe Polaków i Litwinów. Układane przez dwujęzycznego autora słowniki przekładowe dokumentują litewski język mówiony (gwarowy i potoczny) i polski regionalny na Litwie w dobie rozbiorów. Traktujemy je jako ważne źródła, które dostarczają dwojakich informacji etnolingwistycznych:

- mówią o konceptualizacji świata przez dwa narody w momencie krystalizowania się tożsamości litewskiej,
- informują o indywidualnej wizji świata samego leksykografa, kapłana, pozostającego w biwalencji kulturowej polsko-litewskiej.

Idea Antoniego Juszkiewicza, by gromadzić słownictwo ludowe i potoczne, była nowym, znaczącym fenomenem w litewskiej leksykografii połowy XIX w. Słownik litewsko-polski to swoiste *novum* dla ówczesnego społeczeństwa. Litwini potrzebowali takiego słownika bardziej niż Polacy. W pierwszym rzędzie, autor adresował ten słownik do inteligencji. Najświatlejsze umysły tego czasu uczęszczały do polskich szkół, więc języki polski i litewski egzystowały zawsze blisko siebie.

Jako leksykograf, Antoni Juszkiewicz rozumiał, że nie tylko słownik języka ludowego, mówionego, ale również etnografia przyczynia się do rozwoju kultury narodowej. Przez kilka dziesięcioleci swą niewyczerpaną energię poświęcał zapisywaniu litewskich słów, wyrażeń, pieśni i zwyczajów ludowych. Podczas zbierania materiału zwracał baczną uwagę na aspekty psychologiczne, historyczne, tradycje kulturowe, a także na sposób, w jaki ludzie wyrażają swoje myśli, jak kategoryzują świat.

Antoni Juszkiewicz zgromadził ponad 30 tys. słów z języka mówionego. Słownik odzwierciedla stan języka litewskiego w drugiej połowie XIX w. W zasobie leksykalnym litewskim znalazły się zapożyczenia, wyrazy pospolite i sentencje odzwierciedlające trudne warunki życia w tym okresie, gdy Litwa pozostawała pod władzą carów.

Słownik Antoniego Juszkiewicza jest ważnym źródłem leksykograficznym, choć ciągle pod względem naukowym i poznawczym niedocenionym. Proces przygotowywania rękopisów do druku przez wielu redaktorów był bardzo żmudny i nie doprowadził do wydania całości zbioru. Jest to jednak wciąż ważne i wartościowe źródło do badania rozwoju języka litewskiego.

Słowa kluczowe: Antoni Juszkiewicz; słownik; językowy obraz świata; słownictwo; przekład; synonimy; dialekty litewskie; polszczyzna kresowa; tożsamość

Filologija ir tapatumas. Dvikalbis dialogas apie kunigą Antaną Jušką, verstinių žodynų kūrėją

Santrauka

XIX-ojo amžiaus kunigo Antano Juškos leksikografinis palikimas yra bendro lenkų ir lietuvių kalbinio ir kultūrinio paveldo dalis. Dvikalbio autoriaus sudaryti aiškinamieji žodynai dokumentuoja lietuvių šnekamąją (tarminę ir buitinę) ir lenkų regioninę kalbą Lietuvoje Abiejų Tautų Respublikos padalijimo laikotarpiu. Tai svarbus šaltinis, teikiantis dvejopą etnolingvistinę informaciją:

– atskleidžia dviejų tautų pasaulio konceptualizaciją lietuvių tautinės savimonės kristalizavimosi laikotarpiu,

– informuoja apie paties leksikografo, kunigo, kuriam būdingas kultūrinis lenkų-lietuvių bivalentiškumas, asmeninę pasaulio viziją.

Antano Juškos sumanymas parašyti liaudies šnekamosios kalbos žodyną XIX a. viduryje buvo naujas ir reikšmingas reiškinys lietuvių leksikografijoje. Lietuvių-lenkų kalbų žodynas buvo naujas to meto visuomenei. Jo reikėjo ne tiek lenkų visuomenei, kiek patiems lietuviams. Žodyno autorius savo darbą pirmiausia skyrė lietuvių inteligentijai. Tų laikų lietuvių šviesuoliai mokslus buvo ėję daugiausia lenkiškose mokyklose, todėl lenkų kalba vyravo greta gimtosios lietuvių.

A. Juška siekė užfiksuoti tą leksiką, kuri niekur nebuvo ir nebus išspausdinta. Kaip leksikografas suvokęs gyvosios (liaudies) kalbos, tautosakos ir etnografijos svarbą nacionalinės kultūros ugdymui, jis kelias dešimtis metų su neišsenkančia energija užrašinėjo lietuvių kalbos žodžius, posakius, rinko dainas, stebėjo bei aprašinėjo papročius. Lietuvių liaudies kalbą A. Juška vertino ne tik kaip filologinių faktų šaltinį, bet kreipė dėmesį ir į žmonių psichologiją, minčių reiškimo būdą, ieškojo kalboje paprastų žmonių gyvenimo, tradicijų, istorinio patyrimo atspindžių.

Užrašydamas savo žodynui daugiau kaip 30 000 žodžių iš liaudies šnekamosios kalbos, Antanas Juška lietuvių leksikografijoje pasuko nauju keliu – nuo medžiagos išrašinėjimo iš senųjų ir naujesnių raštų prie šnekamosios kalbos kaip pagrindinio ir neišsemiamo šaltinio. Liaudies šnekamosios kalbos panaudojimas žodynui, jo gausi nauja medžiaga turėjo didžiulę reikšmę ir bendriems lietuvių kalbos tyrinėjimams bei praktiniam kalbos darbui – bendratautinei literatūrinei kalbai kurti ir ugdyti.

Antano Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodynas – svarbus leksikografinis šaltinis. Žodyno rankraščiai ir jų atskiros redakcijos rodo vingiuotą ir sudėtingą kelią, labai įdomų ir vertingą lietuvių nacionalinės literatūrinės kalbos kūrimosi bei vystymosi eigai tyrinėti.

Reikšminiai žodžiai: Antanas Juška; žodynas; kalbinis pasaulio vaizdas; leksika; vertimas; sinonimai, tarmė; lietuvių kalba; regioninė lenkų kalba; tapatumas

Philology and identity. The Polish-Lithuanian dialogue on father Antoni Juszkiewicz (Antanas Juška), as author of translational dictionaries

Summary

The nineteenth-century lexicographical legacy of Fr. Antoni Juszkiewicz (Antanas Juška) is a common linguistic and cultural heritage of Poles and Lithuanians. The translational dictionaries, made by the bilingual author, document the spoken Lithuanian language (in dialectal and colloquial versions) and, as well, Polish regional language in the contemporary territory of Lithuania in the period of partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The dictionaries are treated as important sources that provide ethnolinguistic information on two phenomena:

- conceptualization of the world by the two nations at the time of crystallization of the Lithuanian identity,
- personal vision of the world presented by the lexicographer, the priest, remaining in the situation of a cultural Polish-Lithuanian bivalence.

In the mid-19th century the Antanas Juška's idea of documenting the folk colloquial vocabulary was a new and significant phenomenon in Lithuanian lexicography. The dictionary of Lithuanian-Polish language was a matter of importance for the society. Lithuanians needed the dictionary even more than Poles did. At first the author of this dictionary dedicated his attention to the intellectuals. The brightest minds of that time were going to Polish schools, so the Polish and Lithuanian languages were always used side by side.

As a lexicographer, Antanas Juška understood that not only folk colloquial language but also ethnography was an important aspect of national cultural development. For a few decades he dedicated his inexhaustible energy to recording Lithuanian words, phrases, songs and customs of the country. He was attentive to the psychological, historical and traditional aspects of the culture as well as tried to describe the way people expressed their thoughts.

Anatans Juška recorded more than 30,000 words of the spoken language. The 'Lithuanian-Polish Dictionary' in its different editions reflects the state of Lithuanian language in the second half of the 19th century. The words in this dictionary include loanwords, vulgarities and sentences that reflect the difficult human conditions of that time.

'The Lithuanian-Polish Dictionary' by Antanas Juška is an important source of lexicography. The remaining manuscript and editorial processes reflect many difficulties leading to the final results. It is an important and valuable source for researching the development of Lithuanian literary writing.

Keywords: Antoni Juszkiewicz/Antanas Juška; dictionary; linguistic picture of the world; lexis; translation; synonyms; dialect; Lithuanian language; regional Polish in Lithuania; identity